

УДК 316.4

М.В. ПАМПУРА, канд. юрид. наук, Харківський національний університет внутрішніх справ

МОДЕРНІЗАЦІЯ ЯК ТРАНСФОРМАЦІЙНИЙ ПРОЦЕС СУЧАСНОЇ ДЕРЖАВНО-ПРАВОВОЇ ДІЙНОСТІ

Ключові слова: політичний процес, трансформація, політичний розвиток, політичні зміни, модернізація

Велике різноманіття політичних трансформацій, що відбулися у світі за минуле століття, спричинило появу цілої низки наукових трактувань характеру та сутності трансформаційних процесів, зокрема, – в межах концепцій модернізації, вестернізації, гуманізації, демократизації, інтернаціоналізації, регіоналізації, універсалізації, локалізації, глобалізації та ін. У центрі уваги наукових досліджень кінця ХІХ – початку ХХІ ст. постала тема соціальних та політичних трансформацій, що відбуваються в сучасному світі. У вітчизняній науковій думці поняття «трансформація» набуло особливого значення у зв'язку зі зміною політичних режимів – як в Україні, так і в багатьох інших країнах Східної Європи та пострадянського простору. Світовий досвід суспільно-політичних трансформацій засвідчує, що всі політичні процеси, до яких прикута увага сучасних зарубіжних і вітчизняних дослідників, глибоко пов'язані між собою, проте відрізняються один від одного за своїми джерелами, динамікою, ступенем керованості, масштабами інституційних та соціокультурних змін. Зміну уявлень щодо політичних трансформаційних процесів відбиває наявність великої кількості теорій та підходів, що намагаються розкрити сутність та зміст тих або інших структурних, функціональних, інституційних, суб'єктно-діяльнісних та інших аспектів політичних трансформацій у сучасному світі.

Трансформаційні політичні процеси та форми їх розвитку у сучасній науковій думці досліджували такі вчені, як Д. Аптер, З. Бжезінський, С. Гантінгтон, Е. Гідденс, Г. О'Доннел, А. Пшеворський, Д. Растоу, У. Ростоу, Ш. Ейзенштадт та ін. Значний внесок у розвиток теорії політичних процесів щодо посттоталітарних країн зробили такі вітчизняні та зарубіжні дослідники, як О. Бродовська, В. Гельман, Є. Головаха, П. Гончаров, В. Горбатенко, Т. Заславська, А. Мельвіль, О. Новакова, В. Солдатенко, В. Федотова, Ю. Шайгородський, В. Ядов та ін.

Незважаючи на велику кількість наукових досліджень у даній сфері, в центрі уваги наразі все ще залишаються питання щодо сутності і змісту, форм та специфіки внутрішньої структури процесу соціально-політичної модернізації сучасного суспільства, що й зумовлює актуальність даної статті. Метою роботи є дослідження процесу політичної модернізації, що передбачає визначення сутності та змісту поняття «модернізація», характеристику основних ознак і особливостей процесу політичної модернізації як особливого трансформаційного процесу сучасної державно-правової дійсності.

Більшість сучасних підходів до аналізу динаміки перетворень політичних систем виходять саме із парадигми модернізації. Як відзначає Д. Москвін, теорія модернізації – це «своєрідна рамка мислення, що передбачає однозначні відповіді на проблему телеологічності динаміки, тобто заданості мети змін і можливості завершення динаміки з досягненням цієї мети» [1, с.9]. Спроби концептуалізації поняття модернізації як особливого виду соціальної та політичної трансформації безпосередньо присутня у працях таких дослідників, як Д. Аптер, С. Блек, Дж. О'Коннел, М. Леві, Д. Лернер, У. Ростоу, Ш. Ейзенштадт та ін. Представниками класичної (лінійної) теорії модернізації були вироблені уявлення, згідно з якими розвиток сучасних політичних систем являє собою копіювання моделей функціонування найбільш прогресивних країн Західної Європи й передбачає їх інституціоналізацію (шляхом запозичення та вбудову-

вання західних зразків у країни, які модернізуються), уніфіковану за певними факторами, етапами і результатами. Грунтуючись на положеннях системно-структурного підходу, автори класичної моделі розробляють модель «вестернізації» та модель «модернізації на вздогін» (в межах яких процес модернізації розглядається як універсальний, через який мають пройти всі «відсталі» суспільства) й виділяють цілу низку характерних ознак процесу модернізації: комплексність, системність, стадіальність, конвергентність, глобальність, незворотність та ін.

Відповідно до загальної ідеї концепції зазначених вчених, модернізація являє собою процес трансформації системних якостей політичного життя та функцій інститутів політичної системи під час переходу від традиційного суспільства до сучасного. При цьому поняття «традиційне суспільство» і «сучасне суспільство» відбивають різний рівень розвитку соціальних систем, наявність різних механізмів соціальної регуляції та адаптації, технологій соціальних змін, а також фіксують різні місце і роль індивіда в соціальних системах та можливості його самореалізації. Модернізація, таким чином, – це процес перетворень, що передбачає рух суспільства до найбільш ефективної моделі стійкого розвитку; подолання економічної відсталості, політичної нестабільності, розвиток інноваційної діяльності, процес створення нових технологій, нової системи духовних цінностей та ідеологічних настанов [2, с.2]. Процес модернізації вчені розглядають як такий, що «відбувається одночасно й паралельно з економічною (впровадження сучасних ринкових відносин, техніки і технології), соціальною (соціальна мобілізація: урбанізація, освітнє і професійне зростання, мобільність населення) і духовною (секуляризація культури, поширення індивідуалістичних цінностей і т.д.) модернізацією. Змістом політичної модернізації є поступове розширення демократичних інститутів та підвищення політичної участі». Зміст її становлять якісні зміни політичної системи, пов'язані з відповідними трансфор-

маціями в економічній, соціальній і культурній сферах суспільства. У процесі такої модернізації відбувається як становлення нових, так і еволюція, пристосування до обставин, що змінилися, наявних політичних інститутів.

Отже, під «модернізацією», яка в загально-теоретичному сенсі базується на ідеї внутрішньої здатності суспільства до якісної еволюції, в сучасній науці розуміють: сукупність різного роду економічних, політичних, державно-правових, психологічних, культурологічних зрушень та перетворень конкретного суспільства у напрямі його осучаснення і постійного вдосконалення; наближення соціальних і політичних систем та їх фрагментів до максимально можливого рівня розвиненості [3, с.25]. Д. Аптер визначає три необхідні для даного процесу умови: наявність соціальної системи, здатної здійснювати постійні нововведення, зберігаючи свою загальну цілісність; присутність диференційованих гнучких соціальних структур; накопичення знань, необхідних у новому технологічному світі [4, с.378]. Підсумовуючи класичні праці У. Ростоу, Д. Растоу, С. Гантінгтона та ін., можна виділити такі цілі політичної модернізації, як національна єдність, стабільна влада і рівність, та такі її стадії, як секуляризація (відхід від єдиних релігійних уявлень про суспільно-політичний порядок), раціоналізація (деміфологізація світосприйняття і політичного ладу), конституціоналізація (формування правового порядку в національних державах, а також в європейській міжнародній правовій системі в цілому) [5, с.88].

Серед авторів класичної теорії модернізації не існує єдності думок щодо рушійної сили процесу політичної модернізації. Застосовуючи функціональний підхід, Г. Алмонд і Л. Пай вважають, що політичний розвиток потребує постійного вдосконалення функцій, які має виконувати політична система для забезпечення стабільності та ефективності всього політичного організму. Зміна системних якостей та функцій політичних інститутів, на думку вчених, містить у собі три процеси: 1) структурну диференціацію інститутів

політичної системи та спеціалізацію їх функцій; 2) зростання здатності політичної системи до інновацій, мобілізації та виживання; 3) тенденцію до рівноправності [6, с.55]. Структурна диференціація інститутів політичної системи відбиває процес ускладнення соціальних відносин внаслідок зростаючого різноманіття діяльності людей і появи нових груп інтересів. Зростання здатності політичної системи до інновацій зумовлюється потребою соціально диференційованого суспільства у швидкому пристосуванні до мінливих умов свого функціонування. Ступінь модернізованості політичної системи визначається ступенем розвитку здатності політичної системи мобілізувати матеріальні й людські ресурси для виконання загальнозначущих цілей, а також її здатністю до виживання. Тенденція до рівноправності проявляється в знятті всіх обмежень (соціальних, політичних, національних) на політичну участь різних соціальних груп, надання всім громадянам можливості вільного заняття державних постів. Для виміру ступеня модернізованості політики Г. Алмонд і Д. Пауелл пропонують використовувати такі критерії: 1) диференціацію політичних ролей; 2) спеціалізацію політичних інститутів; 3) секуляризованість культури [6, с.280].

С. Гантінгтон пов'язував політичний розвиток із процесом інституціоналізації політичних організацій і процедур. На думку вченого, лише сильні та стабільні державні інститути, а також чіткий правовий порядок здатні забезпечити високу адаптивність політичної системи до постійних змін «зовнішнього середовища» та здатність реагувати на нові устремління і вимоги населення [7, с.145].

Під впливом реальної політичної практики уявлення про модернізацію як про лінійний рух з часом були суттєво переглянуті: теорія модернізації в її різних інтерпретаціях еволюціонувала в напрямку ускладнення поглядів дослідників щодо факторів і векторів, механізмів і суб'єктів, форм і темпів перетворень (У. Бек, А. Турен, Е. Гідденс, С. Гантінгтон та ін.). Певна відірваність лінійної моделі модернізації від реального політичного процесу,

обмеженість її можливостей у поясненні різноманіття політичних змін були подолані представниками нелінійного підходу – у працях Б. Мура, Р. Бендікса, Д. Рюшемейера та ін. відбувається переосмислення концепції модернізації в напрямку визнання багатовекторності цього процесу та виникнення різноманітних форм суспільств, що трансформуються; формуються неklasичні моделі модернізації, для яких характерна свого роду фрагментарність результатів політичної трансформації. На відміну від лінійного підходу, становлення демократичного політичного режиму розглядається лише як один із можливих варіантів модернізації поряд з іншими альтернативами. Таким чином, модернізаційні процеси стали розглядатися як трансформації з неоднозначними кінцевими результатами, що призвело, у результаті, до появи концепцій «часткової модернізації» (що припускає можливість включення традиційних інститутів і цінностей до нових політичних структур), «кризової (регресивної) модернізації», «тупикової модернізації» та ін.

Узагальнюючи умови політичної модернізації різних країн і режимів, Ш. Ейзенштадт виділяє такі її основні аспекти:

- 1) створення диференційованої політичної структури з високою спеціалізацією політичних ролей та інститутів;
- 2) територіальне і функціональне розширення центрального законодавства, збільшення політичної активності;
- 3) розширення залученості у політичне життя соціальних груп та індивідів;
- 4) виникнення та швидке збільшення раціональної політичної бюрократії;
- 5) ослаблення традиційних еліт та їх легітимації; заміна традиційних еліт модернізаційними та ін. [8, с.232].

На думку С. Гантінгтона, сучасний зміст політичної модернізації зводиться до трьох основних складових – раціоналізації влади, диференціації структур та зростання політичної активності громадян: «Політична модернізація в центрі теоретичного аналізу і практичної діяльності ставить проблему підвищення ефективності влади, раціоналізацію політич-

ної системи суспільства і забезпечення прав і свобод особи» [7, с. 113].

У цілому ж можна стверджувати, що політична модернізація не є рухом до якогось заданого зразка, вона являє собою складний процес – трансформацію, що має альтернативні напрямки свого розвитку. О. Долженков підкреслює, що, виходячи з характеру трансформаційних процесів останнього історичного періоду, сучасне розуміння процесу модернізації як переведення «традиційного» суспільства у «сучасне» має виходити не з його розуміння як лінійного, однозначно позитивного, заснованого на прогресі явища, а з розуміння його як процесу, який постійно супроводжують конфліктні та кризові явища [9, с.46]. При цьому політична трансформація, як правило, стає завершальною у черзі трансформаційних процесів в інших сферах життя суспільства [9, с.48]. За визначенням Ю. Шайгородського, трансформаційні процеси «здійснюються у напрямках формування системи влади на правовій основі; забезпечення законодавчого, конституційного розвитку країни; вдосконалення системи виборів; створення інституту парламентаризму; реформування судової системи; формування інституту місцевого самоврядування; створення партійної системи і розвитку політичного плюралізму: функціонування незалежних засобів масової інформації; формування нової політичної еліти та ін. [10, с.52]. На думку О. Новакової, процес політичної модернізації виявляє себе в трьох основних сферах – владних відносинах, політичних інститутах, політичній культурі. Вдосконалення владних відносин виявляється, передусім, у зміні механізмів легітимації влади та подоланні централізації владного впливу, диференціації владних центрів. Модернізація безпосередньо політичних інститутів полягає в диференціації їх функціональних ролей, умінні адекватно відповідати на різноманітні виклики часу. У сфері політичної культури модернізаційні процеси приводять до активізації соціалізації особи, постійного вдосконалення політичних цінностей та норм, формування принципово нової, орієнтованої

на раціональні зміни еліти. Зміни політичної поведінки полягають в активізації та вдосконаленні форм залучення громадян суспільства до політичного процесу [5, с.104]. Аналіз праць провідних сучасних вчених дає можливість сформулювати такі складові політичної модернізації, як зростання динамізму політичної системи, її здатність адекватно реагувати на зміни політичних реалій; формування нової модернізаторської політичної еліти; зниження ступеня відчуження громадян суспільства від політичної влади; забезпечення реальної участі народу у політичному житті; підвищення впливу інформації; постійне вдосконалення цінностей та норм у системі політичної культури [5, с.104]. Тож комплексний характер політичної модернізації, пов'язаний з тим, що вона не обмежується лише політичною сферою, а охоплює й соціально-економічну, правову, духовно-культурну сфери суспільного життя, зумовлює сьогодні необхідність переорієнтації суспільних відносин через поширення інтегральних цінностей, таких як соціальна держава, правова держава, свобода особистості, права людини та ін. [3, с.26].

Отже, модернізація як трансформаційний процес у найзагальнішому вигляді передбачає рух суспільства до найбільш ефективної моделі стійкого розвитку. Зміст політичної модернізації становлять якісні перетворення політичної системи, пов'язані з відповідними трансформаціями в економічній, соціальній і культурній сферах суспільства. При цьому слід мати на увазі, що політична модернізація не є рухом до певного заданого зразка, вона являє собою складний процес – трансформацію, що може мати альтернативні напрямки свого розвитку. Ефективність процесу модернізації безпосередньо залежить від ступеня органічності її співвідношення з реально існуючими національними владними інститутами та ціннісними орієнтаціями населення.

ЛІТЕРАТУРА

1. Москвин Д. Е. Трансформация политической системы России: институциональный

аспект : автореф. дис. на соискание ученой степени канд. полит. наук : спец. 23.00.02. «Полит. институты, этнополитическая конфликтология, нац. и полит. процессы и технологии» / Д. Е. Москвин ; Урал. гос. ун-т им. А. М. Горького. – Екатеринбург, 2007. – 18 с.

2. Балута Т. П. Політична модернізація України в процесі сучасної трансформації / Т. П. Балута // Наук. вісник Одеськ. нац. екон. ун-ту. Всеукр. асоціація молодих науковців. – Науки: економіка, політологія, історія. – 2015. – № 2 (222). – С. 171–180.

3. Суспільно-політичні трансформації в Україні : від задумів до реалій / В. Ф. Солдатенко (кер.) та ін. ; НАН України ; Ін-т політичних та етнонаціональних досліджень. – К. : Парламентське вид-во, 2009. – 536 с.

4. Аптер Д. Сравнительная политология: вчера и сегодня / Д. Аптер // Политическая наука: новые направления / Ин-т «Открытое общество»; под ред. Гудина Р., Клингеманна Х.-Д., науч. ред. рус. изд. Шестопаля Е. Б. – М. : Вече, 1999. – С. 361–380.

5. Новакова О. В. Політичний процес: сутність, зміст та сучасні тенденції розвитку :

навчальний посібник / О. В. Новакова. – Луганськ : Східноукр. нац. ун-т ім. В. Даля 2010. – 241 с.

6. Алмонд Г. Сравнительная политология сегодня: Мировой обзор : учебное пособие / Г. Алмонд, Дж. Пауэлл, К. Стром, Р. Далтон ; под. ред. М. В. Ильина, А. Ю. Мельвиля. – М. : АспектПресс, 2002. – 537 с.

7. Хантингтон С. Политический порядок в меняющихся обществах / С. Хантингтон. – М. : Прогресс-Традиция, 2004. – 480 с.

8. Эйзенштадт Ш. Революция и преобразование общества. Сравнительное изучение цивилизаций / Ш. Эйзенштадт. – Пер. с англ. А. В. Гордона ; ред. Б. С. Ерасова. – М. : Аспект-Пресс, 1999. – 416 с.

9. Долженков О. О. Політична та соціальна трансформація: взаємозв'язок та особливості / О. О. Долженков // Актуальні проблеми політики. – 2013. – Вип. 49. – С. 40–50.

10. Шайгородський Ю. Поняття «трансформація» як інструмент аналізу соціальних змін / Ю. Шайгородський // Освіта регіону: політологія, психологія, комунікації. – 2010. – № 4. – С. 51–53.

Пампура М. В. Модернізація як трансформаційний процес сучасної державно-правової дійсності / М. В. Пампура // Форум права. – 2016. – № 3. – С. 194–198 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/j-pdf/FP_index.htm_2016_3_35.pdf

Розглянуто основні сучасні наукові підходи до вивчення процесу модернізації як різновиду політичної трансформації. Визначено сутність та зміст поняття «модернізація». Охарактеризовано основні ознаки та особливості процесу політичної модернізації як особливого трансформаційного процесу сучасної державно-правової дійсності.

Пампура М.В. Модернизация как трансформационный процесс современной государственно-правовой действительности

Рассмотрены основные современные научные подходы к изучению процесса модернизации как разновидности политической трансформации. Раскрыты сущность и содержание понятия «модернизация». Дан анализ основных характеристик и специфики процесса модернизации как особого трансформационного процесса современной государственно-правовой действительности.

Pampura M.V. Modernization as a Transformation Process of Modern State and Legal Reality

The analysis of main contemporary approaches to understanding of modernization as specific type of transformational processes is performed. The essence and content of the notions «modernization» are defined. The main characteristics and specific features of the political modernization are considered.